

Irena Socha

WARTOŚĆ ŹRÓDŁOWA CZASOPISM MŁODZIEŻY SZKOLNEJ

Mimo dynamicznego rozwoju i różnorodności nowych zagadnień badawczych w księgoznawstwie, tradycyjne prace z zakresu dokumentacji zbiorów i informacji o zbiorach są nadal punktem wyjścia i podstawą badań naukowych tej dyscypliny wiedzy. Analiza i charakterystyka księgozbiorów, oprócz założonych i przewidywanych rezultatów, przynosi często nowe, cenne informacje. Poszukując w bibliotekach naukowych i archiwach materiałów z okresu XX-lecia międzywojennego dotyczących szkolnictwa i oświaty w Polsce w tym czasie, napotkałam zespół dokumentów, który ze względu na swą liczebność, formą i treściową jednorodność oraz specyfikę powinien zostać wyodrębniony, zanalizowany i opisany jako nowy rodzaj źródła o charakterze zespołowym, niosący określone możliwości wykorzystania go w pracy naukowej. Dotychczas nie został on w tym aspekcie zauważony, gdyż brak opracowania, uporządkowania bibliograficznego oraz informacji o stanie zachowania mógł wywołać przekonanie o jednostkowości źródła, a w związku z tym o jego marginalnym znaczeniu. Dopiero prace z zakresu dokumentacji i analizy księgozbiorów ujawniły rozmiary problemu i ukazały go w nowym świetle. Chodzi o czasopisma szkolne¹, czyli czasopisma wydawane i redagowane przez młodzież szkolną, które były powszechnym zjawiskiem w szkole XX-lecia międzywojennego, zapoczątkowanym u progu XX wieku. Celem tej rozprawy jest wstępne określenie i scharakteryzowanie czasopism młodzieży szkolnej jako zespołu źródłowego oraz pokazanie jego przydatności dla badań naukowych.

Ponieważ istnieje wiele nieporozumień, często myli się czasopisma młodzieży i dla młodzieży, a przede wszystkim dla naukowej ścisłości, trzeba najpierw jasno sprecyzować, co stanowi podstawę wyodrębnienia tej grupy czasopism od innych, głównie młodzieżowych i dziecięcych. Kryteriów może być kilka. Za podstawowe należy uz-

nać to, które najwyraźniej odgranicza zjawisko - jest to kryterium formalno-organizacyjne biorące pod uwagę sposób powołania i funkcjonowania redakcji, wzajemne powiązania i zależności między czytelnikami a komitetem redakcyjnym, cele pisma określone na jego łamach. Czasopisma te działały w ramach jednej lub kilku szkół. Komitet redakcyjny składał się z wybranych uczniów, delegatów poszczególnych klas. Treść czasopism stanowiły materiały, które pisali i nadsyła-li wyłącznie uczniowie - autorzy byli więc zarazem czytelnikami. To wszystko warunkowało główne zadania omawianych wydawnictw, które redakcje formułowały najczęściej jako odzwierciedlenie "myśli, u-czuć i marzeń młodzieży" oraz życia szkolnego. Istnienie opiekuna czy kuratora spośród nauczycieli, a także subsydia niektórych or-ganizacji szkolnych i pozaszkolnych nie podważają cechy samodziel-ności wydawniczej i redakcyjnej jako kryterium odrębności zjawiska, a są tylko formą cenzury czy uzależnienia, które w podobny sposób istnieje również w innych czasopismach /ideologiczny i finansowy nacisk instytucji, której organem jest wydawnictwo/. Wymienione kry-terium wyróżnia czasopisma młodzieży szkolnej od czasopism dla mło-dzieży szkolnej i innych, wydawanych przez odpowiednio dobrane gro-no specjalistów-redaktorów realizujących zaprogramowane uprzednio przez organizację, partię, instytucję lub państwo cele dydaktyczne². Zamieszczane tam również czasem wypowiedzi młodych czytelników nie negują zasady funkcjonowania tych czasopism jako środka wpływu wy-chowawczego danej instytucji. Praktycznym wskaźnikiem wprowadzone-go tu rozgraniczenia jest fakt, iż praca szkolnych komitetów reda-kcyjnych nie była honorowana finansowo, gdy w przypadku czasopism dla młodzieży, jak i pozostałych, jest pracą zawodową określonej grupy ludzi.

Dla scharakteryzowania zakresu omawianego tu rodzaju źródeł mo-żna zastosować również kryterium treściowe. Choć jest ono zasad-nione, przynosi jednak rozgraniczenie mniej wyraźne, gdyż istnieje grupa materiałów o treści i stylistyce wspólnej dla wielu typów cza-sopism³. Inne elementy stanowiące o odmienności zjawiska, np. fo-rma zewnętrzna i jej funkcje, pozaredakcyjna działalność o chara-akterze reklamowym itp., nie mają charakteru zasadniczej odrębności, a różnice wynikają z innych warunków funkcjonowania.

Zasygnalizowaliśmy podstawowe cechy wyodrębniające czasopisma szkolne jako odmienny typ dokumentów wśród źródeł czasopiśmiennych. Trzeba jeszcze wskazać na cechy, które pozwalają nam lokować te do-kumenty w grupie zjawisk objętych definicją czasopisma lub książki⁴.

Będzie to, obok formy zewnętrznej, przede wszystkim fakt powielenia i społecznego rozpowszechnienia. W ten sposób wyłączyliśmy z naszego zespołu czasopisma o charakterze rękopiśmiennym, powielane w bardzo małej ilości egzemplarzy, mające ograniczony zasięg oddziaływania oraz gazetki ściennie.

Temat, cel i rozmiary niniejszych rozważań są przyczyną, dla której teoretyczne zagadnienie kryteriów wyodrębniających czasopisma młodzieży szkolnej potraktowaliśmy pobieżnie, na tyle, aby wystarczyło to do ich identyfikacji. Problem ten może stać się tematem odrębnego artykułu. Tutaj zasadność wyodrębnienia tej grupy źródeł i efektywna metodologicznie skuteczność tego zabiegu uwidocznili się lepiej w trakcie dalszych rozważań i egzemplifikacji. Na wstępie **przedstawimy** rozmieszczenie i stan zachowania omawianego zespołu źródeł. W dalszym ciągu scharakteryzujemy bliżej jego formę i treść, aby następnie podjąć próbę odpowiedzi na pytanie - co jest **głównym** problemem i celem tej rozprawki - jaka może być jego przydatność dla badań naukowych w różnych dyscyplinach humanistyki, jakie pytania można wobec niego stawiać, jakich odpowiedzi oczekiwać, czyli jaka jest jego wartość informacyjna, i wreszcie jaka jest jego wiarygodność?

Aby określić dzisiejszą liczebność i stan zachowania czasopism młodzieży szkolnej, trzeba porównać je ze stanem z okresu międzywojennego⁵. Wstępna bibliografia, którą zestawiałam opierając się na istniejących dla tych lat bibliografiach czasopism⁶, bibliografiach **prasy regionalnej**⁷, **informacjach w pamiętnikach i wspomnieniach** oraz sprawozdaniach i wzmiankach prasowych, wreszcie na katalogach bibliotecznych, liczy 486 pozycji. Do rejestru tego nie włączono 50 tytułów niepewnych co do ich charakteru, wymagających jeszcze określenia na podstawie autopsji. Może on również zostać wzbogacony o nieliczną grupę pominiętą przez bibliografie i opracowania. Ponad połowę naszej bibliografii stanowią efemerydy /283 tytuły/, które ukazywały się najwyżej dwa lata, wiele z nich liczy zaledwie kilka numerów. Znaczna grupa /92/ wychodziła od trzech do pięciu lat, pozostała część przez 10 lat /67/, a nawet do piętnastu /20/ i więcej lat /6/⁸. Najwięcej wydawano miesięczników /przeszło 200 tytułów/, choć bardzo rzadko rzeczywista częstotliwość odpowiadała tej nazwie, bowiem średnio ukazywały się cztery do dziesięciu zeszytów rocznie. Tygodników było siedem, dwutygodników około trzydziestu, lecz ponieważ często zmieniano czasokres wydawania, trudno określić prawdziwy stan. Liczną grupę stanowią czasopisma wychodzące kwartal-

nie, a nawet rządziej /przeszło 40/. Przeciętna objętość numeru wynosiła od ośmiu do trzydziestu stron.

W pracy wydawniczej przodowały gimnazja i licea /przeszło 200/ oraz seminaria nauczycielskie /44/, inne średnie szkoły zawodowe, najczęściej rolnicze i handlowe, redagowały blisko 40 tytułów, szkoły powszechne 30.

Zasięg rozpowszechnianych czasopism ograniczał się zwykle do jednej szkoły /306 tytułów/ lub kilku w danym mieście /91/, nieliczne obejmowały cały region /22/ lub tylko jedną klasę /11/, dwa miały zasięg ogólnopolski.

Największa liczba czasopism szkolnych była wydawana w centralnych dzielnicach Polski międzywojennej /144, z tego 56 w Warszawie/ oraz na kresach wschodnich /wraz z tzw. Galicją Wschodnią 83 tytuły/. Pozostałe dzielnice posiadały średnio po 40 tytułów, różnice były tu bardzo niewielkie.

Większość tytułów zachowała się w zbiorach bibliotecznych. Tylko 47 czasopism nie dotrwało w żadnym egzemplarzu, lecz 44 z nich to efemerydy. Brak więc tylko trzech tytułów spośród czasopism długoletnich, czyli wychodzących od trzech do dwudziestu lat. W komplecie lub połowie egzemplarzy dotrwało 154 długoletnich, zaś 37 posiada tylko reprezentację kilku lub kilkunastu numerów. Łącznie w bibliotekach znajduje się 191 długoletnich i 217 efemeryd. Przytoczone tu dane liczbowe mają wartość orientacyjną, najogólniej oddają rozmiary i proporcje omawianych zagadnień. W przyszłości mogą zostać zweryfikowane, gdyż nie uwzględniłam wyników dotychczasowych kwerend w zbiorach prywatnych oraz archiwach powiatowych i miejskich, gdzie praca dokumentacyjna nie została jeszcze zakończona. Zestawiono je odnośnie do BN, BUW, Biblioteki Śląskiej i częściowo Biblioteki Jagiellońskiej z autopsji. Jeśli idzie o pozostałe biblioteki, informacje zaczerpnęłam z katalogu centralnego BN.

Okres XX-lecia międzywojennego rozdziela wyraźna **cezura**, również odnośnie do czasopism szkolnych, przypadająca na lata 1929-1932. W tym czasie ulega zmianie forma i treść czasopism oraz warunki ich działalności. Wzrasta liczba tytułów, lecz są one bardziej schematyczne. Jest to m.in. wynikiem nowych ideałów wychowawczych i nowych form pracy wychowawczej szkoły, która uświadomiwszy sobie znaczenie, jakie mogą mieć czasopisma młodzieży jako środek propagandowy, zaczęła otaczać je większą uwagą i wpływać na ich kształt. Do 1930 roku włącznie ukazywało się 219 czasopism, w tym 69 długoletnich, po 1930 roku wychodziły 234 tytuły, w tym 101 dłu-

goletnich. Ponadto 33 długoletnie były wydawane w obu tych okresach. Największe nasilenie tytułów przypada na lata 1930-1934, ukazywało się wtedy 268 czasopism, założono ich 181. Najmniej tytułów wycho- dziło w dziesięcioleciu 1917-1926 /79/. Jak już wspominaliśmy, pra- wie wszystkie tytuły zachowały się w bibliotekach. Jednak w pier- wszym okresie /do 1930 roku/ 31% spośród nich posiada tylko repre- zentację kilku egzemplarzy, gdy po roku 1930 liczba ta wynosi nie- spełna 18%. Widoczne są także różnice, gdy chodzi o rozmieszczenie w bibliotekach. W drugim dziesięcioleciu najwięcej czasopism znaj- duje się w Bibliotece Narodowej w Warszawie i aż 50% z wszystkich ukazujących się w tym czasie reprezentowanych jest wyłącznie przez zbiory tej biblioteki, gdy w pierwszym okresie są one rozproszone w wielu bibliotekach, a BN posiada 75% tytułów /w stosunku do pra- wie 100% po roku 1930/. Stan taki jest wynikiem polityki kultura- lnej państwa w drugiej połowie lat dwudziestych, mającej m.in. na celu postęp w bibliotekarstwie, głównie rozwój prac w zakresie do- kumentacji i informacji naukowej / powołanie BN, ustawa o egzempla- rzu obowiązkowym, zapoczątkowanie Urzędowego Wykazu Druków, zarzą- dzenie Ministra WRiOP o centralnym gromadzeniu czasopism szkolnych z terenu Rzeczypospolitej/.

Obok Biblioteki Narodowej w Warszawie, zbiory czasopism szkol- nych posiada w znacznym stopniu również Biblioteka Uniwersytetu Wa- rszawskiego /przeszło 28%/. Inne księżnice jak Biblioteka Jagielloń- ska, biblioteki: KUL-u, Uniwersytetu w Toruniu, Poznaniu i Łodzi, Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, miejskie w Łodzi, Toru- niu, Poznaniu, Płocku, Bydgoszczy, Śląska w Katowicach zawierają głównie tytuły z danego terenu i to najczęściej jednostkowe egze- mplarze. Tylko wyjątkowo są w posiadaniu kompletów mogących stano- wić uzupełnienie zbiorów BN i BUW. Spośród wszystkich czasopism 42% nie ma w ogóle reprezentacji w innych, poza warszawskimi, biblio- tekach⁹. Archiwum Akt Nowych w Warszawie nie posiada zespołu cza- sopism młodzieży z okresu dwudziestolecia, gdyż zbiory Pracowni Wy- chowawczej, istniejącej od 1932 roku przy Ministerstwie Wyznań Re- ligijnych i Oświecenia Publicznego, której zadaniem było m.in. gro- madzenie czasopism wydawanych przez szkoły, nie przetrwały wojny.

Stan przechowywanych aktualnie egzemplarzy jest na ogół bardzo dobry. Liczne spośród nich mają pieczęcie starostwa, które sprawo- wało cenzurę i zezwalało na rozpowszechnienie, wraz z informacją o nakładzie. Rzadko, częściej w egzemplarzach istniejących w powia- towych i miejskich archiwach i bibliotekach, pochodzących ze zbiorów

rów prywatnych, spotyka się na marginesach adnotacje i uwagi. Za-
ledwie kilka tytułów udostępnianych jest w postaci mikrofilmu.

Przejdźmy obecnie do krótkiej charakterystyki funkcjonowania i
zawartości czasopism szkolnych, co stanie się następnie podstawę o-
reślenia ich wartości źródłowej. Uczniowie redagujący czasopisma
działali poprzez szkolne komitety redakcyjne, czyli kilkuosobowe
grupy reprezentantów klasy lub szkoły /gdy pismo wydawało kilka
szkół/. Delegacja szkolnych komitetów redakcyjnych tworzyła główny
komitet redakcyjny. Komitety redakcyjne rekrutowały się głównie z
uczniów klas starszych i często działały w ramach istniejących już
w szkole kół polonistycznych lub literackich. Zajmowały się zbie-
raniem materiałów do pisma wśród uczniów klasy czy szkoły, organi-
zowały kolportaż i reklamę. Główny komitet redakcyjny selekcjono-
wał nadesłane materiały, przygotowywał je do druku i redagował nu-
mer. Skład redakcji i podział funkcji naśladował formy wypracowane
w dziennikarstwie. Charakterystyczne były częste zmiany redakcji i
redaktorów naczelnych spowodowane szkolną rotacją. Nakładcą czaso-
pism szkolnych była najczęściej "samopomoc bratnia", samorząd, spół-
dzielnia uczniowska lub koło literackie czy humanistyczne. Nie za-
wsze dysponowały one funduszami, które mogłyby zapewnić pismu sta-
bilizację. Trudnościom finansowym starano się zaradzić zabiegając
o subsydia u komitetu rodzicielskiego i organizacji uczniowskich,
inicjowano składki oraz imprezy dochodowe. Wyjątek stanowiła war-
szawska "Kuznia Młodych" finansowana przez skarb państwa. Dość czę-
stą formą zapewnienia czasopismu podstaw finansowych było przyjmo-
wanie ogłoszeń firm handlowych. Ceny czasopism, wahające się od
dziesięciu do siedemdziesięciu groszy za numer, tylko w części po-
krywały liczne wydatki związane z jego redagowaniem i drukiem. Tru-
dności finansowe i rotacja redaktorów sprawiały, że czasopisma
szkolne ukazywały się nieregularnie i często zmieniały formę zewne-
trzną. W zależności od koniunktury zwiększały częstotliwość lub
całkiem zawieszały działalność. Większość z nich odradzała się po
półrocznej, a często i dłuższej przerwie, nieraz zmieniając przy
tym tytuł. Licznym zmianom ulegały też format, druk, papier, tech-
nika zdobnicza i cena. Nakład w zależności od zasięgu wynosił od
250 do 2000 egzemplarzy.

Każde czasopismo posiadało swojego opiekuna spośród nauczycieli,
który był za nie odpowiedzialny przed władzami szkolnymi i pośre-
dnio przed starostą. Opieka ta była formą cenzury, gwarantowała u-
trzymywanie się pisma w ramach wyznaczonych przez cele i interesy

szkoły. Z treści czasopism wynika jednak, że obszar zakreślony tymi ramami był dość rozległy, pozostawiając miejsce na indywidualne zainteresowania i inicjatywy, niejednokrotnie przekraczające zakres programów szkolnych. Mimo zmieniających się opiekunów, czasopisma zachowywały dawny wyraz, rzadko można obserwować ewolucję wywołaną faktem pojawienia się nowego kuratora. Widać, nie był to czynnik wpływający zasadniczo na charakter pisma. Obok kuratora istniał czasem opiekun honorowy, np. dyrektor szkoły lub ksiądz prefekt, który miał prawo głosu na posiedzeniach komitetu redakcyjnego, choć decyzja należała do redakcji.

Treści czasopism były warunkowane przede wszystkim ideałami wychowawczymi szkoły w danym okresie. Rozwój i ewolucję tych ideałów można wyraźnie odczytać z ich zawartości. To właśnie jest przyczyną pewnej schematyczności cmawianego zespołu źródeł. Ponadto na obraz czasopism szkolnych wpływały w znacznym stopniu ideologie społeczno-polityczne epoki, tak iż ten czynnik może stać się jednym z kryteriów ich typologii i różnicowania. Charakter ideologii mógł zależeć zarówno od tradycji dzielnicy czy regionu, tradycji historycznych szkoły, osoby dyrektora - zwłaszcza w przypadku szkół prywatnych, typu szkoły itp. Typ szkoły, jej tradycje, nauczyciele oddziaływały też osobno, nie zawsze jako nośnik określonej ideologii, na profil wydawanego czasopisma.

Treść czasopism szkolnych jest dosyć różnorodna, uogólniając - obejmuje publicystykę na tematy kulturalne, tu przede wszystkim literackie, polityczne i społeczne, popularnonaukowe, krajoznawczo-regionalne, szkolne i wychowawcze. Drugi typ publikacji to twórczość literacka uczniów: wiersze, nowele, opowiadania, proza poetycka. Sporą część zajmuje dział zwykle nazywany "kroniką szkolną", zawierający sprawozdania z życia szkolnego. Istotne informacje o czasopismach przynoszą pojawiające się słowa wstępne o charakterze programowym, zamieszczane w kronice sprawozdania z posiedzeń redakcji oraz rozliczenia i zestawienia finansowo-budżetowe. Cennej informacji, uzupełniających charakterystykę czasopism, dostarcza ich forma zewnętrzna - format, papier, druk, układ graficzny, ilustracje, winiety - paralelna do zawartości treściowej. Czasopisma te są dobrym materiałem do obserwacji zjawiska współzależności i współdziałania formy i treści w nadawaniu pismu jednolitego oblicza, które z kolei jest funkcją wspomnianych wcześniej wpływów zewnętrznych.

Kończąc tę krótką charakterystykę czasopism szkolnych, trzeba

jeszcze wspomnieć o istotnym dla oceny wartości źródłowej problemie ich recepcji - liczebności autorów zamieszczanych prac i czytelników. Nie było to zjawisko masowe. Wśród nadsyłających swe prace, czyli w rezultacie redagujących dany tytuł, stale powtarza się kilka lub kilkanaście nazwisk. Zdarzało się też, że z braku materiałów numer zapełniała sama redakcja główna. To, co ukazywało się, było więc najczęściej głosem "elity szkolnej" - reprezentacji może nie zawsze najlepszych uczniów, ale inteligentnych, zainteresowanych, dynamicznych, wyjąwszy przypadki, gdy decydował snobizm. Można przyjąć, że średnio około 1/5 uczniów wypowiadało się w ciągu roku w swoim czasopiśmie, materiały nadsyłało trochę więcej - około 1/4. Odbiorcami - czytelnikami czasopism szkolnych było 1/2 do 2/3 ogółu młodzieży danej szkoły, reszta nie interesowała się¹⁰.

Zastanówmy się obecnie, jaka może być wartość źródłowa czasopism młodzieży szkolnej dla badań naukowych? Wydaje się nam, że jest to ważny zespół źródeł, gdyż ze względu na swoją specyfikę, przynosi informacje, których często nie można uzyskać za pomocą innych dokumentów. Czasopisma szkolne mogą udzielić odpowiedzi na pytania różnych dyscyplin humanistyki.

Potrzeby współczesnego księgoznawstwa - synteza dziejów książki w Polsce, sprawiają, że prace badawcze prowadzone są równocześnie na wielu polach: obok dokumentacji zbiorów i odtwarzania ich historii, obok badań nad ośrodkami tworzenia i rozpowszechniania książki coraz większa ilość prac dotyczy zagadnień recepcji książki, jej oddziaływania i wykorzystania w społeczeństwie. Celem tej syntezy ma być poznanie społecznych funkcji książki w danej epoce historycznej. Problemy recepcji książki oraz problemy historii czytelnictwa są trudne do zbadania przede wszystkim ze względu na niewielką ilość dochowanych źródeł bezpośrednich, odtwarzających rzeczywisty obraz. Te które istnieją, ze względu na swój subiektywny często charakter, wymagają porównania, potwierdzenia i w ten sposób zobiektywizowania przez inne, pokrewne im, komplementarne dokumenty. Czasopisma młodzieży szkolnej mogą być jednym z takich dokumentów, gdyż ujawnia w nich swoją indywidualną świadomość kulturową, też odnośnie do zagadnień książki i czytelnictwa, spora rzesza osób stanowiących określoną grupę ówczesnej publiczności czytelniczej. Z tej przyczyny łączą one postulat bezpośredniego, realnego, subiektywnego dokumentu z warunkiem obiektywizmu. Z wielu wypowiedzi publicystycznych poświęconych zagadnieniom książki możemy uzyskać informacje o metodach i treściach stosowanych w procesie kształtowa-

nia przez szkołę, pożądanego modelu czytelnika, o zainteresowaniach i upodobaniach czytelniczych młodzieży szkolnej, o motywach jej wyborów czytelniczych, o stosunku do kanonu lektur polecanych przez programy szkolne oraz do lektur nadobowiązkowych, a nawet niedozwolonych przez szkołę, o czynnikach warunkujących recepcję książki w szkolnej sytuacji komunikacyjnej. Wiele na ten temat można wyczytać także pośrednio, interpretując twórczość literacką uczniów, jej tematykę, styl i formę wypowiedzi, wzorce naśladownictwa itp. Dotychczas odpowiedzi na te pytania rozpatrywane w aspekcie historycznym opierano głównie na źródłach pośrednich, a ściślej tych, które ilustrowały stan zaprogramowany a nie realizowany /katalogi biblioteczne, sprawozdania, programy szkolne, wykazy książek polecanych itp./, gdyż nieliczne źródła bezpośrednie dawały najczęściej obraz o charakterze jednostkowym i subiektywnym /pamiętniki, wspomnienia, listy, noty marginalne i komentarze, notatki/. Źródło o charakterze zespołowym, jakim są czasopisma szkolne, może stanowić do nich cenne uzupełnienie. Również porównanie obserwacji poczynionych na podstawie czasopism, np. z opublikowanymi w XX-leciu rezultatami badań nad czytelnictwem dzieci i młodzieży¹¹, przynosi interesujące wyniki, wzbogaca i uzupełnia przedstawiony w ankietach obraz o nowe elementy, ukazuje nie zarejestrowane zagadnienia. Artykuły uczniów na temat stosunku do książki, funkcji i znaczenia książki w społeczeństwie, historii książki i bibliotek dopełniają obraz kultury czytelniczej, ilustrują stan świadomości młodzieży szkolnej w odniesieniu do problemów książki¹².

Kronika szkolna i liczne sprawozdania z życia szkolnego dostarczają informacji badaczom bibliotek i czytelnikom szkolnych. Odnotowują ilość pozycji w księgozbiornie, czasem informują o nowościach, co nie jest tak istotne, bo dokładniej rejestrowane przez inne źródła, ale przede wszystkim dają obraz pracy dydaktyczno-wychowawczej i organizacji tych placówek oraz mówią o stopniu zainteresowania i uczestnictwie czytelników. Dzięki temu, już na podstawie samych czasopism można wyrobić sobie pogląd na temat miejsca i rzeczywistych funkcji biblioteki szkolnej w tamtym czasie, określić, jak były w praktyce realizowane i recypowane znane nam z innych źródeł programowe założenia ich działalności.

Cenną wartością niektórych czasopism są noty marginalne, komentarze czytelników spotykane na egzemplarzach pochodzących ze zbiorów prywatnych. Tutaj przydatne będą księgoznawcze metody badań, podobnie jak w przypadku wspomnianych wcześniej analiz formy zewnętrznej i jej funkcji.

Obok nauki o książce, informacje dostarczańe przez omawiany rodzaj źródeł będą przydatne historii literatury, a ściśle tej jej dziedzinie, która interesuje się zagadnieniami odbioru literackiego w aspekcie społecznym, czyli socjologii literatury czy inaczej wiedzy o kulturze literackiej. Będzie ona pytała m.in. o wpływ szkolnej sytuacji komunikacyjnej na recepcję literatury, o szkolne zachowania wobec literatury, czyli tzw. style odbioru¹³, o czynniki warunkujące odczytania lektury szkolnej i tekstów pozakanonicznych, o wzorce teoretyczno- historyczno- i społeczno-literackie funkcjonujące w szkole itp.¹⁴ W kilkunastu przypadkach czasopisma szkolne mogą posłużyć historykom literatury do badania debiutów literackich późniejszych twórców. Informacji, choć różnych jakościowo i uzyskiwanych innymi metodami niż poprzednio, dostarczy zarówno publicystyka na tematy literackie: recenzje, wypracowania, artykuły, jak i opowiadania, nowele czy wiersze uczniów.

Bogactwo problematyki poruszanej na łamach czasopism szkolnych sprawia, że odzwierciedlają one świadomość kulturową młodzieży, jej poglądy polityczne i społeczne, światopogląd i ideały życiowe, przekonania na temat sztuk plastycznych, literatury, muzyki. Dlatego liczne badania nauk humanistycznych mogą z nich korzystać, choć każda z nich będzie inaczej formułowała pytania i sytuowała je w innym kontekście metodologicznym.

Czasopisma młodzieży szkolnej są rodzajem źródła szczególnie bogatym w informacje dla nauk pedagogicznych, dla badań nad historią i teorią oświaty. Należąc tutaj będą do grupy poszukiwanych dokumentów typu zeszyty szkolne, notatniki, pamiętniki, sprawozdania organizacji uczniowskich i kół zainteresowań pozalekcyjnych rejestrujących rzeczywistą działalność i funkcje szkoły, czyli, tak jak poprzednio, recepcję i realizację tego, co znane jest jako postulat programu. Między innymi czasopisma szkolne odzwierciedlają metody i treści wychowawczego oddziaływania szkoły, praktyczną realizację ideałów wychowawczych oraz ich skuteczność. Można też poczynić obserwacje dotyczące stanu wiedzy i praktyki dydaktycznej, sposobów i stopnia realizacji programów szkolnych, zwłaszcza języka polskiego. Szczególnie bogatą dokumentację znajduje w czasopismach życie szkolne i pozaszkolne młodzieży: teatr szkolny, koła zainteresowań, działalność organizacji młodzieżowych, imprezy itp. Są one też ważnym źródłem do poznania historii poszczególnych szkół, rejestrowanej zarówno w kronice szkolnej, jak i w oddzielnych artykułach.

Rejestr problemów i pytań, które można stawiać i po części rozwiązywać w oparciu o prezentowany przez nas typ źródła, jest znacznie bogatszy, tu staraliśmy się wymienić tylko najbardziej oczywiste. Na koniec trzeba stwierdzić, że czasopisma młodzieży szkolnej powinny stać się odrębnym problemem badawczym, który może zostać usytuowany i opisany w płaszczyźnie wielu nauk, m.in. prasoznawstwa, księgoznawstwa, historii kultury i w związku z tym analizowany za pomocą różnych metod. Ich wartość źródłowa jest wtedy szczególnie duża, choć opis zjawiska musi być uzupełniony innymi dokumentami.

Podsumowując pobieżny przegląd wybranych zagadnień, dla których jednym z istotnych źródeł mogą stać się czasopisma młodzieży szkolnej, wymienimy najważniejsze cechy decydujące o charakterze, a tym samym o przydatności tego zespołu źródłowego. Przede wszystkim skala problematyki ma zasięg ograniczony do spraw szkolnych i oświatowych, a także określona jest wiekiem i specyfiką badanej grupy, w tym przypadku uczniów. Istotną cechą wyróżniającą ten typ źródła jest jego przynależność do ważnej grupy dokumentów, które pokazują zagadnienia od strony praktycznej realizacji, rzeczywistego funkcjonowania, recepcji. Może to być np. funkcjonowanie i społeczna recepcja zarówno metod i treści oddziaływania wychowawczego szkoły, jak i książek interesujących szkolną publiczność czytelniczą. Ponieważ współczesna humanistyka postawiła w centrum swoich zainteresowań trudne do zbadania problemy recepcji, problemy komunikacji społecznej i społecznych funkcji danego zjawiska, ten typ źródeł jest przydatny i aktualny.

Aby określić stopień tej przydatności, zastanówmy się na koniec nad sprawą wiarygodności informacji zawartych w tych czasopismach. Otóż, mogą być one wykorzystane poprawnie i skutecznie tylko jako źródło o charakterze zespołowym. Analiza poszczególnych, oderwanych numerów jest metodologicznie nieuzasadniona i bezowocna¹⁵. Potraktowanie źródła jako całości, jego liczebność, długotrwałość i zbiorowe autorstwo zapewnia obiektywizm i właściwą perspektywę uwidocznionych w nich problemów, jest gwarancją ich prawdziwego odzwierciedlenia. Zespołowy charakter źródła sprawia, iż kompletność poszczególnych tytułów nie jest warunkiem decydującym o jego przydatności. Ponadto aktualny jest tutaj również postulat wykorzystania innego typu źródeł o charakterze komplementarnym.

Aby ocenić wartość informacji uzyskanych na podstawie omawianego zespołu źródłowego, trzeba uświadomić sobie również niebezpie-

czeństwa, które mogą ograniczać jego wykorzystanie. Jest to bowiem źródło w pewnym stopniu schematyczne i jednostronne, co wynika z usytuowania czasopism w szkole - instytucji dysponującej środkami nadzoru i przymusu, realizującej określone przez państwo zadania i cele. Oblicze wydawnictw szkolnych kształtował nie tylko nadzór opiekuna i dyrekcji, ale przede wszystkim presja programów szkolnych oraz pożądaných przez szkołę zachowań - lekcyjnych, czytelniczych, obyczajowych. Selekcja materiałów nadsyłanych do czasopism preferowała zapewne te, które mieściły się w ramach określonych przez wymogi szkoły, toteż autorzy starali się do nich wcześniej dostosować. Choć z drugiej strony zawartość czasopism świadczy o tym, że ramy te nie były zbyt krępujące, szczególnie w pierwszym okresie - do 1930 roku. Inną przyczyną schematyczności było zjawisko naśladowania wzorów znanych z publikacji w innych czasopismach. Sprawa sterowania pismami szkolnymi, określanie stopnia ich samodzielności i uzależnienia jest bardzo istotna dla problemu poprawnego wykorzystania źródła. Wydaje się jednak, że wymienione ograniczenia nie obniżają źródłowej wartości i przydatności czasopism młodzieży szkolnej, wymagają tylko bardziej świadomego i uważnego ich odczytania i interpretowania.

P r z y p i s y

¹ Lub czasopisma dzieci i młodzieży, w odróżnieniu od czasopism dla dzieci i młodzieży. Takie nazwy są najczęściej stosowane w opracowaniach i bibliografiach z okresu XX-lecia.

² Np. "Iskry", "Płomyk", "Płomyczek", "Filomata" itp. Encyklopedia Wiedzy o Prasie, Wrocław 1976, nie uwzględnia artykułu "czasopisma szkolne" ani "czasopisma młodzieży" w znaczeniu stosowanym przez nas. Pod hasłem "prasa młodzieżowa" rozumie czasopisma "wydawane zwykle przez związki i organizacje młodzieżowe, bądź przez wyspecjalizowane instytucje wydawnicze, polityczne, społeczne, kulturalne, kościelne", które "przywiązywały wielką wagę do aktywizacji społecznej i politycznej młodzieży. Zadanie to realizowała właśnie prasa adresowana do młodzieży" /podkr. I.S./. Kontekst tej definicji oraz podawane za przykład tytuły świadczą, że EWOP nie wyróżnia zjawiska czasopism wydawanych przez młodzież szkolną.

³ Treść stanowić będzie z kolei podstawowe kryterium rozróżnie-

nia czasopism dla dzieci i młodzieży od pozostałych, gdy sposób organizacji i funkcjonowania wydawnictwa nie będzie się zasadniczo różnił.

⁴ Współczesne definicje książki, jak wiadomo, kładą nacisk przede wszystkim na społeczne funkcje dokumentów tekstowych, nie ograniczając ściśle ich formy zewnętrznej. Stąd zakresem swoim obejmują także czasopisma. Por. EWoK, Wrocław 1971; K. Głombiowski, O funkcjonalną koncepcję nauki o książce, "Studia o Książce", t.1, Wrocław 1970; Id., Nauka o książce nauką o człowieku, "Studia o Książce", t.4, Wrocław 1973. EWoP, Wrocław 1976, s.186, podaje następujące cechy czasopisma /i gazety/, odróżniające je od innych wytworów drukowanych: periodyczność, publiczne rozpowszechnianie, aktualność, wszechstronność treści.

⁵ Czasopisma szkolne były zjawiskiem znanym już wcześniej, w szkołach polskich pod zaborami. Różniły się one od omawianych zarówno techniką wydawniczą, jak, przede wszystkim, celami i funkcją. Oczekują dotychczas na opracowanie naukowe, zestawienie bibliograficzne i ocenę ich przydatności źródłowej. Tutaj charakteryzują tylko czasopisma ukazujące się w XX-leciu międzywojennym.

⁶ Spis gazet i czasopism Rzeczypospolitej Polskiej, wyd. Biuro Ogłoszeń Teofil Pietraszek, Warszawa 1921-1939; Katalog prasowy PARA, Poznań 1925-1939; Katalog prasy polskiej i obcej, Polska Agencja Telegraficzna, Warszawa 1933-1936; Urzędowy wykaz druków periodycznych wydawanych w R.P., Warszawa 1929-1935, 1936-1939; Katalog prasy R.P., wyd. "Larum". Biuro Ogłoszeń, Warszawa 1936-1938.

⁷ M.in.: W. Kaszubina, Bibliografia prasy łódzkiej 1863-1944, "Rocznik Hist. Czasopiśm. Pol." z.6, Warszawa 1967; S. Folfasiński, Zarys dziejów prasy wydawanej w Częstochowie, w: Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych, Red. S. Krakowski, Katowice 1964; K. Golachowski, Dzieje prasy sądeckiej 1891-1961, "Rocznik Sądecki" 1962; Bibliografia czasopism pomorskich, woj. bydgoskie, Red. H. Baranowski, Toruń 1960; M. Przywecka-Samecka, J. Reiter, Bibliografia polskich czasopism śląskich, Wrocław 1960; S. Waliński, Czasopiśmiennictwo Zagłębia Dąbrowskiego /1897-1939/, "Ziemia Będzińska" R.2:1969, i inne zob. A. Garlicka, Bibliografie prasy polskiej pod względem terytorialnym, "Studia Źródłoznawcze. Commentationes", t.16, 1971.

⁸ Np. "Promień", Gimn. im. Wł. Syrokomli w Nieświeżu, 1920-1939;

"Spójnia. Miesięcznik młodzieży szkolnej", Sandomierz 1917-1938.; "Młodzież z Podlasia. Miesięcznik młodzieży gimnazjalnej", Biała Podlaska 1922-1935; "Głos Uczniowski", Państw. Gimn. Męskie im. Zygmunta Augusta i Gimn. Żeńskie im. Anny z Sapiechów Jabłonowskiej w Białymstoku, 1922-1937; "Życie Szkoły", Gimn. im. J. Zamoyskiego, Warszawa 1927-1939. W 18 przypadkach nie potrafię jeszcze określić lat ukazywania się.

⁹ Wszystkie informacje dotyczące stanu zbiorów bibliotecznych, pochodzą z roku 1978.

¹⁰ Dane te, uogólnione w celu zilustrowania, jak wyglądał przeciętny obraz, ustalono na podstawie zamieszczonych w czasopismach notatek o ilości rozprawionych egzemplarzy w stosunku do ilości nakładu i liczby uczniów oraz sprawozdań kasowych.

¹¹ Np. S. Baley, Opracowanie wyników ankiety dotyczącej zainteresowań młodzieży, "Polskie Archiwum Psychologii", 1932. Prace B. Groszlikowej, M. Gutry, S. Królińskiego, M. Potworowskiej-Dmochowskiej, H. Radlińskiej, J. Wuttkowej oraz bardzo liczne artykuły obserwatorów czytelnictwa dzieci i młodzieży, zarówno badaczy, jak i nauczycieli, zamieszczane w czasopismach pedagogicznych i dziennikach urzędowych poszczególnych kuratoriów.

¹² Dla przykładu podajmy kilka typowych tytułów, powtarzających się w licznych czasopismach: Książka a czytelnik współczesny, Książka w życiu dziecka, Dobra i zła książka, Kino a książka, Jak urządzić bibliotekę domową, Moja biblioteczka, Książka przyjaciołem i wrogiem człowieka, Moja najmilsza książka, Czym jest dla nas książka, Dzieje bibliotek itp.

¹³ Wg M. Głowiński, Świadczenia i style odbioru, "Teksty" 1975, z. 3.

¹⁴ Por. S. Żółkiewski, Pola zainteresowań współczesnej socjologii literatury, w: Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa, Kraków 1976.

¹⁵ Wyjąwszy rzadkie przypadki, gdy np. dany numer będzie ważny dla historyka literatury tylko ze względu na młodzieńczą twórczość pisarza.